

**НАЗАРБАЕВ ЗИЯТКЕРЛІК МЕКТЕПТЕРІ
ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІРТҰТАС ДАМУ
ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ**

Мазмұны

Кіріспе.....	3
I. Оқушылардың біртұтас дамуының компоненттері.....	5
1.1. Қазақстандық бірегейлікті дамыту	5
1.2. Интеллектуалды даму.....	8
1.3. Әлеуметтік даму	10
1.4. Эмоционалдық даму.....	12
1.6. Физикалық даму	17 ^{8йЗрмк}
II. Оқушылардың біртұтас дамуындағы мектеп қауымдастығының рөлі	19
III. Оқушылардың біртұтас дамуын жүзеге асыру стратегиялары.....	22
Әдебиеттер	24

Кіріспе

Жылдам өзгеретін ұлттық және жаһандық контекстіні ескере отырып, жаңа стандарттарды жылдам бейімдеу және қайта қарау қажеттілігі туындауда. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы (бұдан әрі – ДББҰ) 15 жыл ішінде орта білім беру саласындағы ғылыми жетістіктер, қазақстандық және халықаралық қауымдастықтың озық тәжірибелерін зерделеп, енгізу арқылы алдына қойған мақсаттарына жетті.

Зияткерлік мектептер халықаралық деңгейде танылған, A-Level, O-Level және IB Programme бағдарламаларымен тең келетін NIS-Programme білім беру бағдарламасын енгізді және табысты жүзеге асыруда. Оқушылардың PISA-2022 бойынша жоғары нәтижелері бағдарламаның сапасын растайды. Мектептер мектептен тыс жұмыстарды белсенді түрде қолдайды, ғылыми-зерттеу және әлеуметтік дағдыларды дамытады, бұл оқушыларға ғылыми және әлеуметтік жобаларға қатысуына көмектеседі. Әлеуметтік жобалар, өлкетану экспедициялары және олимпиадаларға қатысу қазақстандық бірегейлікті қалыптастыруға және жеке тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал етеді.

Құндылықтар және күтілетін нәтижелер

Білім беру процесі ДББҰ қауымдастығы қабылдаған құндылықтарға негізделген:

- Құрмет;
- Ашықтық;
- Отансүйгіштік және жауапкершілік;
- Еңбекқорлық және шығармашылық;
- Адалдық;
- Отбасылық құндылықтар мен дәстүрлер;
- Денсаулық пен әл-ауқат;
- Жаһандық азаматтық.

Осы құндылықтардың негізінде оқушыдан күтілетін нәтижесі өлшенетін мектеп түлегінің моделі қалыптасады.

Оқушылардың біртұтас дамуы

Зияткерлік мектептерде оқу процесінде оқушы бойында құндылықтарды қалыптастыру білім беру мазмұны (оқыту мақсаттары), ұйымдастыру формалары мен оқыту әдістері (жасырын куррикулум) арқылы жан-жақты жүзеге асырылады. Сыныптан тыс жүйелі тәрбие жұмысы жүргізілуде. Құндылыққа бейімделген тәсіл NIS-Programme-ның негізі және үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыратын оқу мақсаттары, бөлімдер/кіші бөлімдер, лексикалық тақырыптар түріндегі білім берудің барлық деңгейіндегі пәндердің мазмұны арқылы жүзеге асырылады.

ДББҰ Жоғары Қамқоршылық кеңесінің 2024 жылғы 30 наурыздағы шешімімен (№15 хаттама) бекітілген ДББҰ-ның 2035 жылға дейінгі даму стратегиясына сәйкес, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды, Абайдың «Толық адам» іліміне негізделген рухани-адамгершілік дамуы мен тұлға тәрбиесінің негізі ретінде дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Осыған байланысты жас ерекшеліктеріне сәйкес, білім беру тәжірибесі мен педагогика арқылы оқушының үйлесімді дамуына бағытталған білім беру тәсілдерін жаңарту қажеттілігі туындады.

ДББҰ өз миссиясына қол жеткізуде Назарбаев Зияткерлік мектептері (бұдан әрі – Зияткерлік мектептер) оқушыларының біртұтас дамуына жағдай жасауға талпынады.

Оқу жетістіктерінен басқа, эмоционалдық, әлеуметтік, этикалық және физикалық дамуын қамтитын Зияткерлік мектептің әрбір оқушысының әлеуетін ашуға бағытталған кешенді тәсілді жүзеге асыруда Назарбаев Зияткерлік мектептерінің кешенді даму тұжырымдамасы (бұдан әрі – Тұжырымдама) арқылы оқыту мен тәрбиенің біртұтас тәсілін

енгізу қажет. Біртұтас даму оқушылардың тек академиялық білімі ғана емес, сонымен қатар Қазақстан қоғамының өміріне оң және тиімді әсер етуге маңызды эмоционалдық, әлеуметтік, физикалық және этикалық дағдыларды меңгеруіне өз септігін тигізеді.

Тұжырымдама – мақсат пен міндеттерді, оның құрамдас бөліктерін іске асыру стратегияларын, мектеп қауымдастығының рөлін анықтайтын әдістемелік құжат.

Тұжырымдама өскелең ұрпақты қазіргі заман талабына сай білім берудің озық әдістерін меңгертуге дайындауда тұрақты экологиялық ойлауына, физикалық тұрғыдан денінің саулығына, құндылықтарды сіңіруі, дамуы мен білім алуына біртұтас тәсілдерді қамтитын бірегей білім беру кеңістігін құруға бағытталған.

Зияткерлік мектептер интеллектуалды даму мен тұрақты эмоционалды интеллектіні дамытатын физикалық әл-ауқат және қоғамға қызмет ету, адами құндылықтарды сіңіретін, спорт пен еріктілік, өнер, зерттеу, оқыту орталықтарына айналуға.

Білім беру жүйесінде оқушылардың біртұтас даму идеяларын насихаттауда бірнеше теориялық негіздерге сүйенеді. Бұл негіздер оқушының қарапайым академиялық білімнен өзге білім алуы мен дамуының сан қырлы дүниесін жан-жақты түсінуді ұсынады. Жан Пиаже, Лев Выготскийдің конструктивистік теориялары, неопиаже теориялары, Абай Құнанбаев, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Шоқан Уәлиханов, т.б. білім беру философиясы біртұтас тәсілдің негізі болып табылады.

Тұжырымдаманың мақсаты Зияткерлік мектеп оқушыларының оқу барысында біртұтас дамуына жағдай жасау.

Тұжырымдаманың міндеттері:

- оқушылардың интеллектуалды әлеуетін дамыту – білімді терең меңгеруіне жағдай жасау, сыни және шығармашылық ойлау қабілеттерін шыңдау, зерттеушілік және кәсіби дайындық арқылы түлектердің әлемнің озық университеттері мен экономика салаларында табысты білім алып еңбектенуіне ықпал ету.

- әлеуметтік және азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруда – қазақстандық бірегейлікті дамытуда патриоттық сезімді бойына сіңіру, қазақстандық мәдениет пен дәстүрлерді дамыту және сақтау, әлеуметтік жауапкершілікті арттыру.

- тұлғалық және эмоционалдық өсуін қолдау – оқушылардың үйлесімді және бәсекеге қабілетті жеке тұлға болып қалыптасуында эмоционалды әл-ауқаты және физикалық тұрғыдан қолдау, коммуникативті, өмірлік, көшбасшылық дағдыларды дамыту арқылы оқушының біртұтас тұлғалық дамуын қамтамасыз ету.

Тұжырымдаманы мектеп қауымдастығы іске асырады.

Біртұтас даму дамудың 6 бөлігінен тұрады: қазақстандық дамыту, интеллектуалдық, әлеуметтік, эмоционалдық, моральдық, физикалық даму.

I. Оқушылардың біртұтас дамуының компоненттері

1.1. Қазақстандық бірегейлікті дамыту

Қазақстанның ұлттық бірегейлігін рухани жаңғырудың жолдарын іздеу қажеттілігі жаңа әлеуметтік және жаһандық мәселелерге байланысты туындап отыр. Тарихи процесстердің жеделдеуі және азық-түлік пен энергетикалық қауіпсіздік, табиғи ресурстар тапшылығы, демографиялық өзгерістер, әлеуметтік тұрақсыздық және гуманитарлық құндылықтар дағдарысы мәселелерінің шиеленісуі жағдайында қоғамды шоғырландыру үшін қазақстандық бірегейлікті, патриотизм мен теңдікке, халық бірлігі мен ортақ құндылықтарға негізделген бірлікті нығайту қажет.

Ұлттық бірегейлік – Қазақстан дамуының құралы. Патриотизм, ұлттық идея, азаматтық бірегейлік, толеранттылық және интеллектуалдық әлеует мәселелері Зияткерлік мектептердегі қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру үдерісімен тікелей байланысты. Зияткерлік мектептер қазақстандық мәдениетті сақтау және дамытуды ең басты міндеттері деп санайды.

Зерттеулер көрсеткендей, Қазақстанда ұлттық бірлік пен отансүйгіштік сезімдер басым, азаматтардың басым бөлігі дәстүрлі құндылықтарды – өзінің және өзге халықтардың мәдениетіне, тарихына, діні мен әдет-ғұрпына құрметпен қарауды маңызды санайды (Ценности..., 2020; Модернизация..., 2021). Жаңғыру жағдайында қоғамның табысты дамуы үшін отбасы мен дәстүрге назар аударуды біртұтас даму мен прогресспен үйлестіре отырып, батыстың және ұлттық құндылықтар арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды (Исабаева, 2020).

Заманауи адам өзінің ұлттық болмысын іздеуде, өз қоғамының этномәдени нышандарына жүгінеді. Қазақстан – Батыс пен Шығысты байланыстыратын еуразиялық кеңістік, түрлі этностардың, мәдениеттер мен өркениеттердің тоғысқан жері. Зияткерлік мектептер қазақ халқының топтастырушы рөлімен Қазақстан халқының азаматтық және рухани-мәдени қоғамдастығы, қазақстандық патриотизм негізінде оқушылардың бойында қазақстандық бірегейлікті қалыптастырады.

Ел азаматтары өздерін ұлттық, мемлекеттік рәміздермен сәйкестендірсе, кез-келген мемлекеттің ұлттық бірегейлігі тұрақты болады (Cohen, 1985). Ұлттық нышандар Зияткерлік мектеп оқушыларының біртұтас дамуының маңызды элементтері ретінде мәдениет пен жалпы ұжымдық бірегейлік арқылы бірлік пен қауымдастықты сезінуіне ықпал етеді. Оқушыны Қазақстанның рәміздерімен (мемлекеттік рәміздер, шаңырақ, музыкалық аспаптар, күйлер, қазақтың ою-өрнегі, т.б.) сәйкестендіруі оның қазақстан қоғамдастығымен сәйкестігінің нығаюын көрсетеді.

Жалпы тарих беттері қазақ халқының және көп ұлтты Қазақстанның қалыптасуымен байланысты. Қазақ мәдениетіндегі тәрбиенің классикалық үлгісі де ұлттық болмыстың идеяларын ортаға салады. Қазақ зерттеушілері Абай Құнанбаев, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлихановтың принциптерінен жарқын көрінісі табады.

Қазақ ағартушылары Ы.Алтынсарин, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев рухани-адамгершілік тәрбие идеясының қалыптасуы мен дамуын, зұлымдық, әлеуметтік әділетсіздікпен күресу және моральдық азғындық туралы философиялық «тәрбие» идеясын экстраполяциялайды.

Қазақ ағартушыларының рухани-адамгершілік ілімдерінің негізгі идеяларына әділдік үшін күрес, ұлтшылдықты айыптау, жалпы адамзаттық құндылықтарды адалдық пен адамгершілік арқылы қалыптастыру жатады.

Олардың тәсілдері жанашырлықтың, қоғамға қамқорлықтың және мәдениетті құрметтеудің маңыздылығын көрсетеді. Мағжан Жұмабаев табиғаттағы және өнердегі сұлулықтың адам бойындағы жоғары моральдық қасиеттер мен эстетикалық сезімдерді тәрбиелеудегі маңыздылығын ерекше атап көрсетеді.

Абай Құнанбаевтың «Толық адам» философиялық ілімі оның өлеңдері мен прозасы мысалында пайда болды. Абай Құнанбаевтың философиясына сәйкес тұтас адам – өзін интерсубъективті болмыста жүзеге асыратын, білімге ұмтылатын, өзінің танымдық және рухани ниетінде адамгершілігі және мақсатшыл адам (Сартаева Р.С., 2021).

Абайдың түсіндіруіндегі адамгершілік формуласы: «Адам бол!» деген ережеде айтылған. Адамның кемелденуі, ағартушының ойынша, негізгі үш қасиетпен анықталады: ақыл, қайрат, жүрек:

«Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,

Сонда толық боласың елден бөлек».

Қоғам мен халықтың тірегі осы қасиеттерді толық меңгерген адамдар болуы керек. Нағыз "qazaqı" бола отырып, Абай өз халқының болашағын білім, ағартушылық ғылым мен өнердің дамуында, қажырлы және жасампаз еңбекте деп білді. Ол былай деп жазды: «Кімнің білімі көп, махаббаты мол, шыншыл болса – сол адам ақылды, ғалым, бүкіл әлемді билейді».

Осылайша, Зияткерлік мектептерде қазақстандық бірегейлікті дамыту классикалық қазақ білімінің «тәрбиенің» негізінде қазақстандық патриотизм мен заманауи жаһандық трендтер негізінде қалыптасты.

Қазақстандық бірегейлікті дамыту үздік ұлттық және халықаралық тәжірибені үйлестіре отырып, Қазақстанның біртұтас тұлғасын дамытудың негізгі құрамдас бөлігі және негізі болып табылады.

Зияткерлік мектептерде «қазақстандық бірегейлікті дамыту» компоненті келесі бағытта жүзеге асырылады:

- **NIS-Programme** – оқушының мақсатты дамуына, сыни ойлау, ғылымға қызығушылығын арттыру, сондай-ақ ұлтына тиістілік сезімін қалыптастыруға бағытталған. Оқушылардың бойында патриотизмді, Қазақстанның мәдениеті мен дәстүрлерін құрметтеуді, сондай-ақ елдің болашағы үшін жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал ететін бағдарламаның 6 білім беру саласында азаматтық жауапкершілік пен әлеуметтік белсенділікті тәрбиелеудің маңыздылығына ерекше назар аударылады.

Қазақстандық бірегейліктің құрамдас бөлігі әр пән арқылы дамиды, әсіресе Қазақ тілі мен әдебиеті, Қазақстан тарихы, География пәндерінде айқын көрінеді.

- **Қосымша білім беру** – қазақстандық бірегейлікті қалыптастыруда және оқушыларға негізгі білім беруді толықтыратын мәдени, азаматтық және шығармашылық дағдыларын дамытуда шешуші рөл атқарады. Қосымша білім беру үйірме жұмысын, арнайы курстар мен сыныптан тыс іс-шараларды қамтиды, бұл оқушыларға өздерін қызықтыратын тақырыптарды терең зерттеуге, жеке қабілеттерін дамытуға және мектептің белсенді қоғамдық және мәдени өміріне араласуына мүмкіндік береді.

Үйірме жұмысы – Зияткерлік мектептердегі қосымша білім берудің негізгі формаларының бірі. Мектеп үйірмелерінде оқушылар өздерінің шығармашылық, интеллектуалды және спорттық қабілеттерін дамыта алады. Көптеген үйірмелер Қазақстанның мәдени мұрасын меңгеруге және оны сақтауға бағытталған маңызды аспект болып табылады:

- Қазақ мәдениеті мен өнерінің үйірмесі. Оқушылар қазақ фольклорын, ұлттық музыканы, биді үйренеді, сондай-ақ қазақ аңыздарына, эпостарына және басқа да шығармаларына арналған театрландырылған қойылымдарға қатысады.

- Халық қолөнері үйірмесі. Оқушылар кесте тігу, тоқыма тоқу, зергерлік бұйымдар әзірлеу және қазақтың материалдық мәдениетінің басқа да заттарын жасау сияқты дәстүрлі қолөнерді үйренеді.

- Қазақ ұлттық спорттық үйірмелер. Оқушылар дәстүрлі қазақ спорт түрлерімен айналысады, мысалы: тоғызқұмалақ, ләңгі тебу, бестас, асық ойнау, алтыбақан тебу және басқалар.

- **Әлеуметтік жобалар мен практикалар** – қоғамға қызмет ету аясында оқушыларды Қазақстан азаматы ретінде қалыптастыру арқылы өзекті әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған әлеуметтік жобалар мен практикаларға белсенді қатыстыру. Мұндай жобалардың маңызды бөлігі жергілікті қоғамдастықпен бірлесіп жасалады әрі оқушыларға ел өміріндегі өз рөлін анықтауына және оның болашағына деген жауапкершілік сезімін дамытуына ықпал етеді.

- **Сабақтардың өзара кіріктірілу компоненті** NIS-Programme мен тәрбиелік жобаларды біріктіреді және оқушыларды патриотизмге, әлеуметтік жауапкершілікке тәрбиелеуде, сондай-ақ олардың азаматтық және мәдени бірегейлігін дамытуда маңызды құрал болып табылады. Бұл компонент оқушылардың қоғамдағы және ел өміріндегі рөлі туралы кешенді түсінік қалыптастыруға, сондай-ақ Қазақстанның мәдени және тарихи дәстүрлерімен байланысты нығайтуға бағытталған академиялық бағдарлама мен сабақтан тыс тәрбие жұмыстарын біріктіреді.

Сабақтың кіріктірілген интеграциялық компоненті оқу процесі мен тәрбие жобаларының өзара байланысы арқылы жүзеге асырылады, сабақта алған білімдерін (мысалы, тарих және әдебиет) тәрбие жобаларында практикалық түрде енгізу.

- **«Домбыра» міндетті жобасы** – 7 сынып оқушылары үшін ұлттық құндылықтарды сіңіруге және домбырада ойнауды үйрету арқылы ұлттық музыкаға деген сүйіспеншілікті дамытуға бағытталған. Жобаның мақсаты – оқушылардың аспапты меңгеру арқылы рухани-адамгершілік дамуына ықпал ету. Домбыра ұлттық құрал және бренд ретінде дәстүр мен мәдениетпен байланысты нығайтуға, сондай-ақ оқушылардың өздерінің мәдени мұраларына деген мақтаныш сезімін дамытуға мүмкіндік береді.

1.2. Интеллектуалды даму

Оқушылардың интеллектуалды дамуы оқу процесінде маңызды рөл атқарады, өйткені оқушылардың жеке қасиеттері көбінесе когнитивті дамудың арқасында қалыптасады. Оқушылардың интеллектуалды даму процесі мұғалім мен оқушыдан жүйелі ізденісті, оқыту әдістерін, әдістерін жаңартуды, зерттеуді және өзін-өзі реттеуді талап етеді.

Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев және өзгелердің қазақ халқының интеллектуалды өсуі мен білімінің дамуына оқыту әдістерінің дәстүрлі көзқарастары негізгі үлес болды (Борбасов С.М., 2021). Қазақ ойшылдары ұлттық бірегейлікті сақтауға және әр оқушының жеке қабілеттерін дамытуға негізделген ағарту идеяларын белсенді түрде насихаттады. Олар қазақ тілінде оқу бағдарламаларын құруды талап етті, қоғамның барлық топтары үшін қолжетімді білім беруді және балаларда өзіндік ерекшелік, дербестік және әлеуметтік жауапкершілік сезімін тәрбиелеген тақырыптарды қосуды жақтады.

А.Байтұрсынов (А.Байтұрсынов, 1992) сонымен қатар метакогнитивтік тәсілдің және оқушының ішкі әлемін түсінудің маңыздылығын атап өтті, бұл әсіресе интеллектуалды дамуда өзекті. Олардың идеялары ойлау еркіндігіне ұмтылудың және өз қоғамының дамуына талдау жасай алатын және әсер ете алатын білімді тұлғаларды дайындаудың негізін құрады.

Жалпы, когнитивті даму Жан Пиаже кезеңдерінің теориясына және қазіргі теорияларға бейімделген Лев Выготскийдің интериоризация идеясына негізделген. Пиаже когнитивті дамудың маңызды кезеңдері мәжбүрлеу және ынтымақтастық деп санады: балалар ересектердің басым ықпалында емес, пікір алмасу арқылы кооперативті қарым-қатынаста өзара әрекеттескенде сәтті дамиды. Выготский өз кезегінде әлеуметтік өзара әрекеттесу мен триадалық қатынастардың маңыздылығын атап өтті (бала — ересек — пән) интериоризация үшін, яғни сыртқы әрекеттер мен білімнің ішкі басқару құралдарына ауысуы.

Педагогикалық жүйе, теорияларға сәйкес, оқушылардың дамуының әртүрлі кезеңдері мен қарқынын ескеруі керек, сонымен қатар тәуелсіз зерттеуді ынталандыратын және пікір білдіруге мүмкіндік беретін физикалық және әлеуметтік контекстілерді қамтамасыз етуі керек. Осылайша, оқыту икемді болады және әр оқушының когнитивті даму деңгейіне сәйкес келеді. Қазіргі неопиаже тәсілдері (мысалы, Паскуаль-Леоне, Кейс және Фишер теориялары) Пиаже теориясына жадыдағы жұмыс кеңістігінің құрылымын, контекстік өзгерістерді және даму жолдарының әртүрлілігін ескеретін принциптерді қосады. Олар балаларды оқытуды бір бағдарламада бекіту мүмкін емес екенін және олардың қазіргі білім деңгейіне, эмоционалды қажеттіліктеріне және әлеуметтік өзара әрекеттесуіне бейімделуі керек екенін атап көрсетеді. Оқу процесінің негізгі ұсыныстары: физикалық белсенділікті қолдайтын әртүрлі материалдарды пайдалану, оқу жоспары мен оқу мақсаттарын даму деңгейлеріне бейімдеу, әлеуметтік өзара әрекеттесу мен өзін-өзі оқытуға баса назар аудару және оқушыларға жаңа білімге бейімделуге және когнитивті құрылымдарды дамытуға көмектесетін тепе-теңдік процесінің маңыздылығы.

А. Байтұрсынов дұрыс және әділ мемлекет құру үшін дұрыс ойлауды және дұрыс әрекет етуді үйрену керек деп санайды. Ол мұны қоғам дамуының кепілі деп санайды (А.Байтұрсынов, 1991). Бұдан басқа, оқушылардың интеллектуалды дамуы Қазақстанның интеллектуалды капиталының дамуына әсер етеді, бұл болашақта жаһандық контексте адам ресурстарының бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады (О.Б. Бермаханов, Қ.Д. Нарымбаев, 2017).

Сонымен, Зияткерлік мектептерде интеллектуалды даму мына бағыттарда жүзеге асырылады:

- **NIS-Programme** – білім беру жүйесінің негізі. Бағдарлама оқушылардың табысты академиялық және әлеуметтік өсуі үшін қажетті құзіреттерді дамытуға бағытталған. Бағдарлама мыналарды қамтиды:

- Пәндерді тереңдетіп оқыту. Бағдарлама аясында оқушылар негізгі пәндерді (математика, физика, химия, биология, қазақ және орыс тілдері, әдебиет, тарих және т.б.) тереңдетіп оқиды. Бұл талдау, сыни тұрғыдан ойлау және күрделі мәселелерді шешу қабілеттерін дамытуына мүмкіндік береді.

- Пәнаралық интеграция. Оқу процесі оқушыларға әртүрлі ғылымдардың маңыздылығын және алынған білімнің өмірдің әртүрлі салаларында қолданылуын түсінуге көмектесетін пәнаралық байланыстардың элементтерін қамтиды. Мысалы, математиканы зерттеу физика және инженерлік ғылымдармен байланысты болуы мүмкін, ал гуманитарлық пәндер өнер және әлеуметтік ғылымдармен біріктірілген.

- Жобалық жұмыс. Бағдарламаның маңызды элементі оқушылар жобалық жұмыстармен айналысады, теориялық білімдерін ғылыми-зерттеу жобаларда және әлеуметтік бастамалармен жұмыс жасай отырып, практикада қолданады. Бұл олардың командада жұмыс жасау, зерттеу жүргізу, ақпарат іздеу және нақты мәселелерді шешу қабілеттерін дамытады.

- **Элективті курстар мен қосымша білім беру** оқушыларға жеке қызығушылықтары мен олардың болашақтағы жоспарларына сәйкес таңдаған белгілі бір пәндерді немесе пәндерді тереңдетіп оқуға мүмкіндік береді. Элективті курстар мен үйірмелер арқылы оқушылар олимпиадалар, ғылыми жобалар конкурстары, турнирлер оқу-жаттығу жиындарында және басқа да жарыстарда өз нәтижелерін көрсетеді.

Кәсіби бағдар беруде әрбір оқушы мен оның ата-анасының қоғамдық сұраныстарға және оқу жетістіктерін, жеке қызығушылықтарын ескере отырып, саналы түрде өзіне қажетті кәсіби бағдарды анықтауға негізделген. Кәсіби бағдар беру, жоғары оқу орындарымен өзара іс-әрекет, сауалнамалар, бақылаулар жүргізу, оқушыларды білім беру және сабақтан тыс жұмыстарға тарту, шеберлік сыныптары, оқу тағылымдамалары, семинарларға және т. б. қатыстыру жолымен жүзеге асырылады.

1.3. Әлеуметтік даму

Әлеуметтік дағдылар оқушының дамуы үшін маңызды деп таныла бастады (Weissbergetal., 2003; Zinc et al., 2004). Өзін-өзі тану, өзін-өзі бақылау, әлеуметтік хабардарлық, қарым-қатынас дағдылары және шешім қабылдаудағы жауапкершілік сияқты құзіреттерді қамтитын бұл дағдылар оқушыларға оқуда одан әрі ілгерілеуге, сондай-ақ жас және ересек өмірде жеке, экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатты жақсартуға көмектеседі.

Балалар мен жастардың әлеуметтік дағдыларын дамыту олардың академиялық үлгерімі үшін ғана емес, жалпы жеке және әлеуметтік әл-ауқаты үшін де маңызды. Зерттеулер көрсеткендей, бұл дағдылар қарым-қатынастың жақсаруына, жағымды әлеуметтік мінез-құлыққа, мінез-құлық проблемаларының төмендеуіне және эмоционалды күйзеліске ықпал етеді, бұл сайып келгенде жеке қанағаттануға және зорлық-зомбылық пен есірткіні қолдану сияқты қауіпті мінез-құлықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін (Durlak, Weissberg and Pachan. 2010; Collaborative for Academic, Social и Emotional Learning, 2013).

Сондай-ақ, Әлеуметтік және эмоционалды оқыту оқушыларға қоршаған орта талаптарына және мүмкіндіктерді пайдалануына сәйкес жауап беру үшін қажетті құзіреттерді дамытуға көмектесетіні атап өтілді. «Икемді дағдылар» деп аталатын бұл құзіреттер тек оқуда және еңбек нарығында ғана емес, жалпы өмірде де маңызды рөл атқарады. ((Hackman, Kautz, 2012).

Сонымен, білімнің жеке әл-ауқатқа әсері көбінесе когнитивті дамуға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік сана, топтық жұмыс, бейімделу, ережелерді сақтау және басқа да әлеуметтік дағдылар сияқты когнитивті емес аспектілерге байланысты екендігі баса айтылады. Бұл білім беру процесінде осы дағдыларды дамытуға және бақылауға көбірек көңіл бөлу қажеттілігін көрсетеді.

Әлеуметтік даму басқалармен тиімді қарым-қатынас жасау және әл-ауқатқа қол жеткізу үшін қажетті дағдылардың кең ауқымын қамтиды. Бұл дамудың негізгі аспектілеріне мыналар жатады:

1. Өзін-өзі реттеу: қойылған мақсаттар мен жалпы қабылданған ережелерге сәйкес эмоцияларыңызды мінез-құлқыңызды және назарыңызды басқара білу.

2. Белсенді тыңдау: басқа адамдар беретін ақпаратты мұқият және эмпатикалық қабылдау дағдысы. Мысалы, пікірталас контекстінде белсенді тыңдау дағдылары қарсыластардың дәлелдерін тереңірек түсінуге ықпал етеді және өз сөздерінің сапасын жақсартады, ал қарсыластың сезімдері мен уәждерін түсінуге тырысу құрметпен және нәтижелі диалогқа ықпал етеді.

3. Ынтымақтастық: әр қатысушының қажеттіліктері мен үлестерін ескере отырып, командада жұмыс істей білу қоғамдық жобаларды тиімді ұйымдастыруға және іске асыруға мүмкіндік береді. Команданың әрбір мүшесі өзінің бірегей үлесін қосып, ортақ мақсатқа жету үшін жұмыс істегенде, нәтиже әлеуметтік мәселелерді сәтті және тұрақты шешу болып табылады.

Бұл дағдылар сынып ішінде, одан тыс жерлерде әртүрлі өзара әрекеттесу тәжірибесі арқылы дамиды. Әлеуметтік оқыту тек оқу үлгерімін жақсарту үшін ғана емес, сонымен қатар оң қарым-қатынас орнату, жанжалды азайту және жеке әл-ауқатқа айтарлықтай әсер ететін тұрақты әлеуметтік дағдыларды дамыту, отбасы, достары және қоғамдастықпен салауатты қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал ету, тапсырмаларды біртіндеп күрделендіру арқылы өз әрекеттері мен оның салдары үшін жауапкершілікті басқару арқылы түлектердің үлгісін дамыту үшін маңызды қолдау және тәлімгерлік, мақсат қою, нәтижелерді ынталандыру.

Зияткерлік мектептерде әлеуметтік даму мыналар арқылы жүзеге асырылады:

– **NIS-Programme** – академиялық оқытуды әлеуметтік даму элементтерімен үйлестіретін білім беру жүйесінің негізі. Бағдарлама оқушылардың өзгермелі жағдайларға бейімделу, алған білімдері мен дағдыларын білім беру, әлеуметтік өзара әрекеттесу, жеке өмір, өзін-өзі дамыту және болашақ кәсіби қызметпен байланысты әртүрлі міндеттерді шешу үшін нақты өмірде үйрену және қолдану қабілеттерін көрсететін негізгі құзіреттіліктерін дамытады.

Бағдарлама аясында әр сабақта:

- **Жобалық жұмыс.** Оқу процесінде оқушылар әлеуметтік, мәдени, экологиялық және басқа да мәселелерді шешуге бағытталған жобалық жұмыстарға белсенді қатысады. Бұл оларға командада жұмыс істеуге, нақты өмірлік жағдайларда шешім табуға, көшбасшылық және ұйымдастырушылық дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

- **Пәнаралық байланыстар.** Бағдарламада оқушылар азаматтық және әлеуметтік өмірдің маңызды аспектілерін, мысалы, Адам құқықтары, заңдар, экология, мәдениет, ел тарихы, халықаралық қатынастар және т. б. зерттейтін пәнаралық курстарды пайдалану қарастырылған.

- **Әлеуметтік жауапкершілік дағдыларын дамыту.** Әр түрлі пәндер бойынша оқушылар азамат ретіндегі рөлі, қоғам алдындағы жауапкершілігі туралы білім алады, сонымен қатар қоғамдық өмірге белсенді қатысуға, адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға үйретеңді.

- **Әлеуметтік жобалар мен тәжірибелер** оқушыларға әлеуметтік шындықты өзгертуге қатысуына, белсенді азаматтық ұстаным көрсетуге және өз қоғамындағы адамдарға көмектесуге мүмкіндік береді.

- **Оқушылардың өзін-өзі басқару ұйымы** – оқушылар мектеп өмірін басқаруға қатысатын жүйе. Бұл процессте оқушылар өздерінің көшбасшылық қасиеттерін көрсете алады, шешім қабылдауға және әртүрлі іс-шараларды ұйымдастыруға қатыса алады. Оқушылардың өзін-өзі басқаруының көшбасшыларын сайлау еркін қоғамды дамытудың негізі, және оқушылар мектеп әкімшілігі алдында өз мүдделерін қорғайтын өкілдерді таңдайды.

- **«Шаңырақ» қауымдастығы** - әртүрлі сыныптар мен түрлі жастағы оқушыларды шағын қауымдастықтарға біріктіретін жүйе. «Шаңырақ» қауымдастығының негізгі мақсаты- үлкеннің кішіге қамқорлығы, кішінің үлкенге құрметі, бір-бірін қолдау, достық қарым-қатынасты нығайту, тәлімгерлік жасау сондай-ақ тұлғааралық дағдыларды дамыту.

- **Конференциялар, форумдар, фестивальдер, семинарлар және т.б. қатысу** – оқушыларға зерттеу дағдыларын дамытуға, шығармашылық қабілеттерін және көпшілік алдында сөйлеу қабілетін көрсетуге мүмкіндік береді.

- **Мектептегі мінез-құлық ережелерін сақтау:** сабақ, іс-шаралар, үзіліс, асхана, кітапханада ұялы телефондарды пайдалану ережелері, мектеп аумағында және одан тыс жерлерде ережелер және т.б. тәртіпті, жауапкершілікті және басқаларға құрмет көрсетуді қалыптастыруға ықпал етеді. Сабақта оқушылар оқу процесіне белсенді қатысуға, мұғалімдерді тыңдауға, сыныптастарының пікірлерін құрметтеуге, тәртіпті сақтауға үйренеді. Іс-шараларда, мектеп мерекелерінде және конкурстарда оқушылар мінез-құлық нормаларын сақтайды, сөз сөйлеушілер мен ұйымдастырушыларға құрмет көрсетеді. Өзгерістер кезінде және асханада оқушылар қауіпсіздік ережелерін сақтайды, мәдени мінез-құлық пен этикетті үйренеді және т.б. мектеп аумағында және одан тыс жерлерде оқушылар мектеп мүлкіне ұқыпты қарауға, мектеп аумағында да, одан тыс жерлерде де тәртіп пен мінез-құлық нормаларын сақтауға үйретеңді, бұл NIS-ке құрметпен қарауды қалыптастырады, қоғамға, айналасындағыларға және ДБҰҰ-ның оң имиджіне әсер етеді.

1.4. Эмоционалды даму

Білімнің дәстүрлі эмоционалды компоненті көпшіліктің назарынан тыс қалды және кішігірім аспектілерге қатысты болды. Мүмкін, зерттеулер мен әзірлемелердің жетіспеушілігі педагогтардың көзқарасына әсер етуі мүмкін.

Зерттеулерде көрсеткендей эмоционалды күй когнитивті процестерге және оқытудың табысты болуына қатты әсер етеді (Damasio, 1994, 1999; Goleman, 1993). Дарынды оқушылар жиі болашағының белгісіздігіне қатысты стресс немесе әлеуметтік оқшаулану сияқты эмоционалды қиындықтарға тап болады, бұл олардың әлеуметтік бейімделуі мен дамуына әсер етуі мүмкін. Білім беру процесі эмоционалды денсаулық пен өзін-өзі бағалауды қолдауға бағытталған элементтерді қамтуы керек, бұл оқушыларға интеллектуалды әлеуетін толық ашуға көмектеседі.

Ең дұрысы, дарынды оқушылардың дамуының эмоционалды компонентінің білім беру процесі келесі аспектілерден тұруы керек: өзін-өзі бағалау, кітап терапиясы, талантты дамыту жоспары және эмоционалды түсінуді оқыту курсына ерекше назар аудару.

Өзін-өзі бағалау

Тиімді эмоционалды дамудың кілті-олардың бейімділігін, темпераменті мен қабілеттерін түсіну, құрметтеу және қабылдау. Оқушыға өзінің жеке басына, бейімділігі мен қызығушылығына байланысты өз қабілеттерін білуге көмектесу эмоционалды дамудың аспектісін кез-келген тиімді бөлудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Барлық оқушылар бейімділікке, ізгілікке және жеке қасиеттерге негізделген болғысы келетін адам бола алмайды (Achter, Lubinski, Benbow, Eftekhari-Sanjani, 1999). Осылайша, оларға ата-аналар мен педагогтардың көмегімен ең жақсы жақтарын мүмкіндігінше ертерек білуге көмектесу керек. Демек, цифрлық платформада оқушының даму жоспарына (Student development plan – SDP) трекинг жүргізу және нәтижелерді жетістіктер, қабілеттер, бейімділіктер, дағдылар және кәсіби қызығушылықтарда түсіндіру орынды болады.

Кітап терапиясы

Кітап терапиясының оқушылар үшін пайдасы сөзсіз маңызды болып қала береді. Әдебиеттер мен өмірбаяндарды зерттеу әсіресе кез-келген жастағы оқушылар үшін пайдалы деп санауға болады, бұл үлгі ретінде әрекет ететін кейіпкерлер арқылы өзін жақсы түсінуге ықпал етеді. Хелен Холстед (Halsted, 2002) жетістік, даралық, шығармашылық және кемелдікке ұмтылу сияқты бірнеше тақырыптарды атап өтті және ұқсас мәселелерге тап болған кейіпкерлерден әңгімелер жинады. Холстед сонымен қатар оқушыларға кейіпкерлермен сәйкестендіру және жағдайларды талдау арқылы шығармаларды жақсырақ түсінуге көмектесу үшін сұрақтар қояды.

Эмоционалды интеллект

Алғаш рет Саловей мен Майер (Salovey, Mayer, 1990) «эмоционалды интеллект» ұғымын толық зерттеп, оны жеке өсу үшін эмоцияларды сезіну, түсіну және басқару қабілеті ретінде анықтады. Олардың жұмысы мектептерге оқушылардың эмоционалды интеллектісін дамытуға көмектесетін, олардың табысы мен жалпы дамуына ықпал ететін оқу жоспарларын құруға негіз болды. Педагогтар оқушылардың жеке ерекшеліктеріне назар аудара отырып, жеке қасиеттер мен қоршаған орта олардың өсуі мен жетістігіне қалай әсер ететінін түсіну үшін салыстырмалы талдау мен әдебиеттерді қолдана алады.

Эмоционалды компонентті дамыту жоспары

Оқушы өмірінің эмоционалды салаларының дамуын метакогнитивті бақылауға кепілдік берудің бір жолы-олардың жеке таланты жоспарының дамуын қолдау (Moon, 2003). Жыл сайын мектеп қауымдастығына күрделі мақсаттар қоюға, прогресті бақылауға және жыл соңында оқушылардың дамуын қорытындылауға кеңес беріледі.

SDP жүргізу жыл ішінде болған оқиғалардың хронологиясын жазуға және оларды жоспар мақсатымен байланыстыруға көмектеседі. Көптеген дарынды мектептер ойлаудың дамуын көрсету үшін оқушылар жасаған жұмыстардың үлгілерін жинауды талап етеді;

мұндай жоспарлар белгілі бір уақыт аралығында эмоционалды компоненттің даму процесін көрнекі түрде көрсете алады.

Сонымен қатар, Зияткерлік мектептерде эмоционалды компонент келесі жолдармен жүзеге асырылады:

- тұлға ішіндегі қабілеттерді дамыту – өзін-өзі түсіну (өзінің күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктерін және т. б. түсіну) және өзіне сену;
- тұлғааралық қабілеттерді дамыту – басқаларды түсіну, басқалармен қарым-қатынас жасау, қарым-қатынас орнату және т. б.;
- өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту – эмоциялар мен сезімдерді түсіну және басқару қабілеті;
- эмпатияны дамыту – басқа адамдардың сезімдері мен эмоцияларын түсіну және бөлісу қабілеті;
- әлеуметтік құзіреттілікті дамыту – өзгелермен қарым қатынас жаса және өзара әрекет ету қабілеті, командада жұмыс жасай алу, өзгелермен ынтымақтастық орнату және оны үйлестіру және т. б.

Эмоционалды компонент::

- **NIS – Programme**, ол оқушының жан-жақты дамуына бағытталған әдістер мен іс-шаралар кешенін, оның ішінде білім беру процесіне қатысушылардың әл-ауқатын қамтитын-тұрақты өмірлік ұстаным, оның құрамдас бөліктері жағымды эмоциялар, жағымды қатынастар, икемді ойлау, әлеуметтік маңызды қызметтерге қатысу, жоғары жетістіктер мен асыл мақсаттарға ұмтылу, эмоционалды құзіреттілік және проблемаларды шешу дағдыларын меңгеру.

- **«100 кітап» жобасы**, оқуға деген сүйіспеншілікті оятады, адамның эмоциясы мен түсінігін дамытады және өзінің жеке басын түсінеді, кітап кейіпкерлері мен өз эмоцияларын қабылдауға, түсінуге және талдауға үйретеді және т. б.

- **жасырын куррикулум** – мектеп мәдениеті және күнделікті өзара әрекеттесудегі мысалдар арқылы оқушылардың құндылықтарының, көзқарастары мен мінез-құлқының дамуына әсер ететін білім беру процесінің бейресми бөлігі. Мектептің жағымды эмоционалды климатын қалыптастыру әр оқушының өзін қауіпсіз сезінеді, өз сезімдері мен эмоцияларын еркін жеткізе алатын және қолдайтын ортаны қалыптастырады.

- **Педагогикалық қолдау және тәлімгерлік** – оқушыларға жеке әңгімелесу, эмоционалды қолдауды дамыту және сенім атмосферасын құру арқылы өзін сенімді сезінуіне және тәжірибелі тәлімгерлерден (педагогтар мен жоғары сынып оқушыларынан) көмек алуға мүмкіндік беретін эмоционалды компоненттің негізгі элементтерінің бірі.

- Өз сезімдерін білдіру және зерттеу үшін қауіпсіз кеңістікті қамтамасыз ететін **Арт-терапия**. Шығармашылық қызмет арқылы оқушы эмоционалды интеллект пен эмпатияның дамуына ықпал ететін сөзбен жеткізу қиын эмоцияларды білдіре алады. Шығармашылық процесс стресс пен мазасыздықты азайтуға, стандартты емес шешімдерді табуға, өзіңізді және эмоцияларыңызды жақсы түсінуге, көңіл-күйді жақсартуға, өзін-өзі бағалауды нығайтуға, шығармашылықты дамытуға көмектеседі.

- **Когнитивті емес дағдыларды өлшеу** – бұл оқушылардың когнитивті емес дағдыларын дамыту туралы өзекті ақпарат алу үшін қолданылатын бағалау құралы, ол оқушының білім беру процесін сабақ беру, педагогикалық қолдау және жасырын куррикулум арқылы қолайлы даму және өсу жағдайында құруға мүмкіндік береді.

1.5. Адамгершілікті дамыту

Мектептерде оқушылардың адамгершілік дамуын ұйымдастыру кешенді тәсілді және әртүрлі аспектілерді ескеруді талап ететін маңызды міндет болып табылады.

Жүсіп Баласағұнның педагогикалық көзқарастары халық педагогикасының негізгі ережелерімен үндес. Ақын отбасылық тәрбиені балалардың моральдық-психологиялық келбетін қалыптастыру негіздердің негізі деп санайды. Асан Қайғының шығармашылығы белгілі бір педагогикалық мәнге ие. Ол өзінің жырларында адамдарды интеллектуалды, моральдық және физикалық тұрғыдан өзін-өзі жетілдіруге шақырды.

Кейіннен, мектеп қоғамдастығындағы балалардың әлеуметтенуіне байланысты әртүрлі контексттер мен жаңа дағдылардың арқасында жасөспірім кезең адамгершілік дамуға әсерін зерттеудің кілті болып табылады. Бала кезінде ата-аналар әлеуметтік байланыстарды бақылау және мәдени тәжірибелерге қатысу арқылы айтарлықтай әсер етеді, бұл моральдық әлеуметтенуді зерттеуді жеңілдетеді.

Бұл саладағы зерттеулер көбінесе Кольбергтің философия мен психология идеяларын біріктіретін моральдық пайымдаулар туралы жұмысымен байланысты (Kohlberg, 1984). Бұл бағыт көптеген зерттеушілерді шабыттандырды, бұл балалар мен жасөспірімдердегі адамгершілік принциптерін түсіну бойынша көптеген жұмыстарға әкелді.

Адамгершілік даму тәсілдерін түсіну

Пиаже мен Кольберг (Kohlberg, 1981)) осы дамудың кезеңдері мен процестерін түсінудің әртүрлі тәсілдерін ұсына отырып, балалардың моральдық дамуын зерттеді. Пиаже үшін адамгершілік дамудың негізгі аспектісі-өзімшілдік пен біржақты сыйластықтан өзара сыйластық пен кооперацияға көшу.

Кольберг (Kohlberg, 1981) өз кезегінде моральдық дамуды үш деңгейге ұйымдастырылған алты кезеңге бөледі, Мұнда негізгі моральдық шешімдер жазадан қорқуға және өз мүдделеріне, әлеуметтік нормалар мен үміттерге, әділеттіліктің әмбебап принциптеріне және адамдардың құқықтарын құрметтеуге негізделген.

Екі тәсіл де моральдық мәселелерді басқа адамдар мен объективті нормалар тұрғысынан қарастыру қабілетін дамытудың маңыздылығын көрсетеді. Пиаже адамгершілік дамудың негізгі элементтері ретінде кооперация мен өзара сыйластықты дамытуға баса назар аударады, ал Кольберг сыртқы ережелер мен үміттерге бағдарланудан әмбебап моральдық принциптерді өз бетінше түсінуге және қабылдауға көшудің маңыздылығын атап көрсетеді.

Осылайша, екі зерттеуші де балалардың өсуі мен дамуының әртүрлі кезеңдерінде өздерінің моральдық ойлауы мен мінез-құлқын қалай дамытатыны туралы құнды көзқарастарды ұсынады.

Жалпы, оқушыларды оқыту кезінде адамгершілік дамудың барлық теорияларын ескере отырып, жалпы адамзаттық құндылықтарды, оның ішінде оқушылардың адамгершілік дамуы мен Зияткерлік мектептерге тиесілі сезімін дамыту үшін мектеп құндылықтарын ұстану керек.

Адамгершілік мәдениетін қалыптастыру

Адамгершілік мәдениетті қалыптастыру күрделі және көп қырлы процесс болып табылады, ол кешенді тәсілді қажет етеді және бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды. Мектептің адамгершілік мәдениеті мен негізгі құндылықтары туралы нақты және көзқарас біртұтас білім беру процесін басшылыққа алады. Мектеп қоғамдастығының өкілдері мен басқа да беделді адамдар адамгершілік мінез-құлықтың үлгісі болып табылатын қажетті адамгершілік қасиеттерді модельдеу. Моральдық дилеммаларды, этикалық стандарттарды және әртүрлі деңгейдегі маңызды әлеуметтік мәселелерді талқылау да адамгершілік мәдениеттің дамуына ықпал етеді. Қоғамда адамгершілік құндылықтар мен игі істерді ілгерілетуге бағытталған жеке және ұжымдық бастамалар үшін мүмкіндіктер жасау.

Адамгершілік мәдениетті қалыптастыру жүйелі тәсілді және әртүрлі әдістер мен стратегияларды қосуды талап етеді. Сондай-ақ, адамгершілік мәдениеті біртіндеп дамып келе жатқанын және білім беру процесінің барлық қатысушылары мен жалпы қоғам тарапынан үнемі назар мен күш-жігерді қажет ететіндігін есте ұстаған жөн.

Адамгершілік мәдениеттің құндылықтар жүйесі "NIS-Programme", элективті курстар, үйірмелер, әлеуметтік жобалар мен тәжірибелер, өлкетану экспедициялары және т. б. арқылы педагогтың мәдениетінде, мінез-құлқында көрініс табатын білім беру процесінің негізі болып табылады.

Отбасының әсері

Жасөспірім кездегі адамгершілік мәдениеті адамгершілік көзқарастарды білдіретін әлеуметтік-мәдени тәжірибелерге байланысты айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Әр түрлі мәдениеттегі ата-аналар өздерінің адамгершілік қасиеттерін балаларына берудің ерекше мүмкіндіктері мен әдістерін жасайды (Whiting & Edwards, 1988). Бұл қасиеттер мәдениетке енген моральдық атмосфераны қалыптастыру арқылы жасөспірімдердің қабылдауы мен мінез-құлқына әсер етеді. Осыған байланысты ата-аналардың баласының дамуына белсенді қатысуы ерекше маңызды болады. Оқушылардың адамгершілік дамуы саласында отбасын тарту нысандарын ұсына отырып, олардың отбасының әртүрлі мәдени контексттерін ескеру қажет.

Сонымен, ата-аналар қауымдастығы жалпы адамзаттық құндылықтарды сіңіруде Зияткерлік мектептердің серіктестері болып табылады.

Құрдастарының әсері

Отбасы әлеуметтену саласындағы зерттеулердің көпшілігінің назарында, сонымен бірге зерттеудің тағы бір маңызды бағыты – құрдастар, әсіресе жасөспірім кезінде маңызды. Құрдастар қосымша «рөлдерді қабылдау мүмкіндіктерін» ұсынады және жасөспірімдерді жаңа моральдық мінез-құлықпен таныстырады (Hart, Atkins, Markey & Youniss, 2004; Hart & Atkins, 2002).

Құрдастар жасөспірімдердің моральдық дамуында маңызды рөл атқарады, рөлдік мінез-құлық пен моральдық шешімдер қабылдауға жаңа мүмкіндіктер береді. Жасөспірімдердің бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қарым-қатынасы бұл процессті күшейтеді, бұл олардың дамуы үшін күрделірек және мағыналы етеді. Жасөспірімдер жаңа моральдық ақпаратқа қол жеткізіп қана қоймайды, сонымен қатар олардың моральдық сенімдері мен әрекеттерін басқаларға құруға және насихаттауға қабілетті. Бұл қарым-қатынас тәжірибесінің әсері осы қарым-қатынас мүмкіндіктерінің спектрінің бөлігі болып табылатын беделді тұлғалар мен құрдастардың әсерімен байланысты екені сөзсіз. Жеке деңгейде жасөспірімдер көптеген контексттерге (үй, мектеп, аудан, жұмыс) және әртүрлі әсер етуші агенттерге (биологиялық, отбасылық, құрдастар, бұқаралық ақпарат құралдары) назар аударады, бұл олардың моральдық дамуын күрделі және жан-жақты етеді. Олар өз отбасыларына, құрдастарына және жалпы қоғамға (мысалы, мектеп ортасында) тән әртүрлі нормалар мен сенімдерге бейімделуге мәжбүр.

Осыған байланысты Зияткерлік мектептерде үлкендердің кішілерге көмектесу үшін «Шаңырақ» қауымдастығы, тәлімгерлік, оқушылардың өзін-өзі басқаруы, клубтар және т.б. бойынша тәлімгерлік жүйесі жұмыс істейді.

Оқушылардың адамгершілік дамуын іске асыру жоғары моральдық қасиеттерге, этикалық көзқарастарға және қоғамға оң үлес қосуға дайын Академиялық адалдық қағидаттарына сәйкес келетін тұтас тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Бұл тәсіл кәсіби қызметінде табысты ғана емес, сонымен қатар қоғамның жауапты, парасатты және моральдық жағынан жетілген мүшелері болатын азаматтарды тәрбиелеуге ықпал етеді.

Оқушылардың адамгершілік дамуының негізінде ДБҰҰ құндылықтары жатыр, олар төмендегілер арқылы жүргізіледі:

- NIS-Programme:

Педагогтер этикалық мәселелер мен моральдық дилеммаларды талқылауға бағытталған міндеттер мен кейстерді енгізетін пәндер сабақтарында құндылықтарды интеграциялау.

Оқу процесі мен мектеп іс-шаралары арқылы этикалық көзқарастарды қалыптастыру, онда оқушы мейірімділік, басқаларға құрмет, адалдық пен әділеттілік танытуды үйренеді. Бұл оқушылардың дұрыс өмірлік көзқарастарын қалыптастыруға көмектеседі және олардың моральдық өсуіне ықпал етеді.

- Қосымша білім беру:

Қызығушылығына қарай үйірмелер мен клубтар: пікірсайыс клубтары, театр үйірмелері және арт-терапия сияқты іс-шаралар студенттерге шығармашылықты, сыни ойлауды және командада жұмыс істеу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді, сонымен қатар басқалардың пікірін құрметтеуге және сындарлы диалог жүргізуге үйретеді.

Спорт үйірмелері: спортпен шұғылдану тәртіп, адалдық, әділдік сезімі және жауапкершілік сияқты қасиеттерді дамытады. Командалық спорт түрлерінде оқушылар қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырады, ынтымақтасады, бір-біріне қолдау көрсетеді және әділ ойын ережелерін сақтайды.

- Жобалар мен іс-шаралар – Зияткерлік мектептің әрбір жобасы мен іс-шарасы оқушылардың рухани-адамгершілік даму мақсаттарын көздейді.

- Түлек моделін өлшеу – білім беру процесінде адамгершілік құндылықтар мен принциптердің қаншалықты тиімді жүзеге асырылатынын бағалауға мүмкіндік береді:

Мінез-құлықты бақылау және бағалау: мұғалімдер әр түрлі жағдайларда-сабақтарда, өзгерістер кезінде, іс-шараларда оқушылардың мінез-құлқын үнемі бағалайды. Жауапкершілік деңгейі, адалдық, құрдастар мен ересектерге құрметпен қарау сияқты көрсеткіштер талданады.

Портфолиодағы Әлеуметтік және еріктілердің бастамалары: оқушылардың еріктілік жобаларға, акцияларға және әлеуметтік іс-шараларға қатысу нәтижелері олардың адамгершілік дамуын бағалау кезінде ескеріледі. Бұл студенттердің нақты жағдайларда өз құндылықтарын қаншалықты көрсететінін және қоғамға үлес қосатынын көруге көмектеседі.

1.6. Физикалық даму

Дененің шымырлығы оқушылардың тұтас дамуының негізгі компоненттерінің бірі болып табылады. Зерттеушілер (Гелашвили, Хисамов, Шальнева, 2018) оқушылардың физикалық дамуы – бұл баланың денесінің өсуі мен қалыптасуы оның жетілу қарқынын, кезеңдерін, тұқым қуалайтын және жеке ерекшеліктерін, ішкі және сыртқы орта факторларымен байланысын қоса қарастырады. Оқушының физикалық дамуының негізгі көрсеткіштері антропометриялық деректер ретінде, бойы, салмағы, дене бітімінің өзгеруі, дене бітімі, сыртқы келбеті, бұлшық ет күші және балалар ағзасының жұмыс жасауға қабілеті,, сондай-ақ физикалық даму үшін ресурстарды рационалды қолдануы, өзіндік физикалық әл-ауқаты туралы когнитивті ойлау.

Кеңінен тоқталсақ, оқушының денсаулығы оның физикалық дамуына және оның жағдайына әсер ететін факторлардан тамақтану, физикалық белсенділігі, ұйқы, созылмалы ауруларының болуы немесе болмауы, пайдалы әдеттер, экологиялық туризм, дене бітімінің дұрыс қалыптасуынан тұрады. Зерттеу нәтижелерінде күнделікті күніне 3 рет тамақтану, тамақтану тәртібін сақтау, ақуыздар, пайдалы майлар мен көмірсулар бойынша теңдестірілген пайдалы тағамдарды пайдалану оқушылардың оқу үлгеріміне оң әсерінің бар екендігін көрсеткен. (Belot and James, 2009; Correa-Burrows et al. 2016; Kim et al. 2003; Øverby and Høigaard, 2012).

Ұйқының қануы оқушылардың жалпы денсаулығы мен әл-ауқатына ықпал етеді. Оқушылар түнде уақытылы әрі жеткілікті ұйықтауы керек, яғни оқу үлгерімін жақсарту, өз ойын жинақтап, зейінін аударуына мұның ықпалы жоғары.

Ұйқысы қанбаған жасөспірімдерде семіздік, 2 типті қант диабеті, психикалық денсаулығында ақаулар және жарақат сияқты көптеген проблемалар денсаулығына әсер етеді. Сондай-ақ олардың зейіні мен мінез-құлықтарында проблемалары жиі кездесіп, нәтижесінде бұл мектепте оқу үлгерімінің нашарлауына әсер етеді. (Paruthi et al. 2016; Owens, 2014; Fitzgerald, Messias, Buysse, 2011; Lowry et al. 2011).

Физикалық дамудың басқа компоненттерден ерекшелігі дене мен негізгі физикалық тәжірибеге бағытталуы және білім беру процесінің ажырамас бөлігі оқушының білімі онсыз толық болмайды.

Оқушының жалпы әл-ауқаты мен теңдескен үйлесімді дамуын қамтамасыз ету үшін жиі физикалық белсенділік, денсаулық секілді түрлі тәжірибеге сүйенеміз.

Физикалық даму оқушының физикалық қажеттіліктерін қозғалыс, тапсырма және ойын қажеттіліктерін қанағаттандырады. Бұл күнделікті физикалық белсенділікке деген ұмтылысты дамытады және бос уақытты тиімді пайдалануға және ересек өмірде физикалық белсенділікке қатысуға шақырады. Осы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін физикалық даму әртүрлілік принциптеріне негізделген. Ол оқушының даму деңгейіне сәйкес келетін физикалық денсаулық, әл-ауқат және қозғалыс белсенділігі туралы тұжырымдамалық тәсілдің алуан түрлілігін қамтамасыз етеді.

Физикалық даму мен спорт бір-бірімен тығыз байланысты болғанымен, синоним емес. Спорт – бұл жеңіске баса назар аудара отырып, өзіне, басқаларға немесе қоршаған ортаға бәсекелестік немесе қиындықтарды қамтитын физикалық белсенділік. Ол ойында басталып, ойындар мен тапсырмалар арқылы дамиды. Физикалық даму аясында мақсат қою жеңіске емес, жеке басының жетілуіне бағытталған.

Зияткерлік мектептерде физикалық дамуды іске асыру келесілер арқылы жүргізіледі:

- **NIS-Programme:** дене шынықтыру сабақтары, моториканы дамыту және үйлестіру, салауатты өмір салтын қалыптастыру.

- **Қосымша білім беру,** мұнда сабақтар нақты дағдыларды дамытуға бағытталған жеке жаттығулар форматында да, топтық жаттығулар форматында да өткізіледі, топтық жұмыс пен өзара әрекеттесуге баса назар аударылады.

- **Workout және Workout Fest** – дене белсенділігін дамытуға және оқушылар арасында спорттық насихаттау бағытталған бастамалар. Жобаның мақсаты «Workout» жобасының соңында қол жеткізуге болатын физикалық денсаулық бойынша оқушыны анықтау және оны Workout Fest-те көрсету.

- **Спорттық-бұқаралық іс-шаралар** денсаулық және спорт күндері ретінде, динамикалық үзіліс, флешмобтар мен акциялар.

- **Спартакиадалар, турнирлер, марафондар, байқаулар.**

- Оқушылардың дене белсенділігінің маңыздылығын түсінуін қалыптастыру мақсатында **ағарту жұмыстары, тренингтер:**

Дұрыс тамақтану, су балансы, жарақаттанудың алдын алу, ұйқының маңыздылығы және экран уақытын реттеу мәселелерін талқылайтын дұрыс тамақтану және салауатты өмір салты бойынша тренингтер. Бұл оқушыларға пайдалы әдеттерді қалыптастыруға және олардың таңдауы денсаулыққа қалай әсер ететінін жақсы түсінуге көмектеседі.

Кәсіби спортшылар мен жаттықтырушылардан шеберлік сағаттар (мастер-класс), жоғары спорттық нәтижелерге қалай жетуге болатындығы туралы тәжірибелерімен және білімдерімен бөліседі. Спорттағы мотивацияның, мақсат қоюдың және қиындықтарды жеңудің рөлі туралы әңгімелейтін психологтармен спорттық психология бойынша дәрістер мен семинарлар өткізу.

II. Оқушылардың біртұтас дамуындағы мектеп қауымдастығының рөлі

Зияткерлік мектеп оқушыларының біртұтас дамуын жүзеге асыру стратегияларын сақтай отырып, мектеп қауымдастығының рөлдерін сипаттау керек.

Ата-аналар қауымдастығының рөлі

Ата-аналар қауымдастығы эмоционалды қолдау, физикалық әл-ауқат, интеллектуалды ынталандыру, әлеуметтік дағдылар, адамгершілік тәрбиесі, мәдени басшылық, еркіндікті қолдау, коммуникативтік және тілдік дағдыларды дамыту, хоббилерін қолдау және мектеппен ынтымақтастық, кәсіби бағдарды қолдау арқылы оқушылардың біртұтас дамуында шешуші рөл атқарады. Бұл аспектілер оқушының біртұтас дамуы мен әл-ауқатына ықпал етеді.

NIS мектеп қауымдастығына ресми түрде қосыла отырып, ата-ана интеллектуалды мектептің серіктесі бола отырып, біртұтас дамудың құндылықтары мен компоненттерін қабылдайды және сіңіреді.

Мектеп қауымдастығының рөлі

Мұғалімдер академиялық табысқа, эмоционалды қолдауға, әлеуметтік дағдыларды дамытуға, адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға, физикалық денсаулық, когнитивті дамуға, өмірлік дағдылар, мотивация, кәсіби бағдарға қолдау көрсете отырып, оқушылардың дамуында маңызды рөл атқарады. Мұғалімдердің ата-аналармен ынтымақтастығы оқушылардың оқу және даму процесін нығайтады.

Мектеп қауымдастығының әрбір мүшесі – оқушылардан бастап мұғалімдер мен мектеп қызметкерлеріне дейін, ДББҰ құндылықтары мен ережелерін сақтаудың маңыздылығын жеке мысалмен көрсете отырып, оң және салауатты атмосфераны қалыптастыруға белсенді қатысуы керек. Бұл мыналарды қамтиды:

Сабақта:

Мұғалімдер оқушыларға құрметпен қарайды, сенім мен ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырады, барлық оқушыларды белсенді талқылауға және оқу процесіне тартады, жауапкершілік пен оқуға деген қызығушылықтың үлгісін көрсетеді.

Оқушылар мұғалімдер мен құрдастарына құрмет көрсетеді, мұқият тыңдайды, талқылаулар мен тапсырмаларға белсенді қатысады, мінез-құлық ережелерін сақтайды, сабаққа дайындалады және сұрақтар қояды.

Үзілісте:

Мұғалімдер мен мектеп қызметкерлері тәртіп пен қауіпсіз ортаны сақтайды, жағдайды бақылайды, жанжалдарды бейбіт жолмен шешуге көмектеседі, оқушыларды қызықты және пайдалы іс-шараларға тартады.

Оқушылар өзгелерге сыпайылық пен құрмет көрсетеді, достық қарым-қатынас орнатады, өз тәртібін бақылап, жасы кішілерге көмектеседі, мектепте қауіпсіз жүру ережелерін сақтайды, дамыту ойындары мен спорттық іс-шараларға қатысады.

Мектеп іс-шараларында:

Мектеп қауымдастығының барлық мүшелері іс-шараларды, мерекелерді, жарыстарды, еріктілер акцияларын немесе концерттерді ұйымдастыруға және өткізуге белсенді қатысады, олардың мінез-құлық мен ынта-жігерімен ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді.

Оқушылар жауапкершілікті өз мойнына алуға үйренеді, бастама көтереді, командада жұмыс істейді, құрдастарына үлгі көрсетеді, әртүрлі байқаулар мен акцияларға қатысып, құрметпен қарайды.

Мектеп аумағында және асханада:

Мектеп қызметкерлері жайлы ортаны қамтамасыз етеді, оқушыларды қарсы алады және тамақтану сапасын, қауіпсіздікті қамтамасыз етеді, сыпайылық пен денсаулық сақтаудың үлгісін көрсетеді.

Оқушылар тамақтану мәдениетін сақтайды: тамақты ұқыпты алып, өзінен кейін қоқыс тастамайды, асхана қызметкерлерінің еңбегін құрметтейді, айналасындағыларға қамқорлық көрсетеді, тазалық пен тәртіпті сақтайды.

Мектеп аумағында оқушылар мен педагогтар қоршаған ортаның жай-күйін бақылайды, экологиялық акцияларға қатысады, табиғатқа жауапкершілікпен қараудың үлгісін көрсете отырып, тазалық пен тәртіпті сақтайды.

Үйірмелер мен клубтарда :

Үйірмелер мен клубтардың басшылары оқушыларды белсенді қатысуға тартады, жеке және кәсіби дағдыларды дамытуға мотивация жасайды, ынта мен адалдықтың үлгісін көрсетеді.

Оқушылар белсенді түрде үйірме жұмысымен айналысады, бастама көтереді, бір-бірін қолдайды, өздерінің таланттары мен дағдыларын дамытуға ұмтылады, білім мен жетілдіруге ұмтылудың үлгісін көрсетеді.

Сабақтан тыс жұмыстар мен жобаларда:

Тәлімгерлер мен педагогтар оқушыларға жобаларды жүзеге асыруға көмектеседі, тәлімгерліктің, ынталандырудың және ортақ іске берілгендіктің үлгісін көрсете отырып, олардың идеяларын қолдайды.

Оқушылар азаматтық жауапкершіліктің үлгісін көрсете отырып, бастамашылық танытады, жобаларды әзірлейді және іске асырады, волонтерлік қызметке қатысады, мектеп қоғамдастығы мен қоршаған ортаға қамқорлық жасайды.

Осылайша, мектеп қауымдастығының әрбір мүшесінің мектеп өмірінің әртүрлі аспектілеріне белсенді қатысуы құрмет, жауапкершілік және өзара көмек негізінде барлығы өзара әрекеттесетін оң білім беру ортасын құруға ықпал етеді. Мұндай жағдайларда жеке мысал оқушылардың дұрыс құндылықтары мен әдеттерін қалыптастырудың маңызды факторына айналады, бұл олардың тек академиялық тұрғыдан табысты болуды емес, сонымен қатар моральдық тұрғыдан жетілген және әлеуметтік жауапты тұлғалар ретінде дамуына көмектеседі.

Осылайша, оқушылар интеллектуалдық, эмоционалдық, әлеуметтік, физикалық және адамгершілік компоненттерінің өсуін, сондай-ақ қазақстандық бірегейлікті дамытуды қамтитын жан-жақты даму үшін өз рөлі мен жауапкершілігін сезінуі керек.

Оқушылар өздерінің біртұтас дамуының қатысушылары ретінде мыналарды қалыптастыруы керек:

- **академиялық белсенділік** – оқу сабақтарына, олимпиадаларға, ғылыми және интеллектуалды конкурстарға белсенді қатысуы оқушының интеллектуалды өсуіне ықпал етеді. Сыни ойлау, проблемаларды шешу және аналитикалық дағдыларды дамыту академиялық өсудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

- **сабақтан тыс жұмыстар** – спорт, өнер, музыка, драма, клубтар немесе еріктілер сияқты сыныптан тыс жұмыстарға қатысу оқушыларға командалық жұмыс, көшбасшылық, уақытты тиімді басқару және шығармашылық сияқты әртүрлі дағдыларды дамытуға көмектеседі. Бұл сабақтар эмоционалды және әлеуметтік компоненттерді дамытады, біртұтас дамуды қамтамасыз етеді.

- **өз-өзіне рефлексия** – өз тәжірибесі мен жетістіктері және дамуы, сәтсіздіктері туралы ойлайтын оқушылар біртұтас дамиды. Бұл өзіне анализ жасау арқылы тұлғалық дамуына, мақсат қою мен оған жетуге, өзін-өзі тануына ықпал етеді.

- **әлеуметтік өзара әрекеттесу** – ата-аналармен, құрдастарымен, мұғалімдермен және қоғаммен өзара әрекеттесу оқушының әлеуметтік даму үшін өте маңызды. Қарым-қатынас құру, әртүрлі көзқарастарды түсіну және жанашыр болуды дамыту - бұл дамудың маңызды аспектілері.

- **денсаулық және әл-ауқат** – физикалық белсенділік арқылы денсаулықты ойлау дұрыс тамақтану, дұрыс ұйықтау және пайдалы әдеттер біртұтас дамуға айтарлықтай үлес

қосады. Оқушылар физикалық тұрғыдан өзін жақсы сезінсе, бұл олардың психикалық және эмоционалды әл-ауқатына оң әсер етеді.

- **өмірлік дағдыларды дамыту** – шешім қабылдау, қаржылық сауаттылық, қарым-қатынас және бейімделу сияқты өмірлік дағдыларды үйрету біртұтас дамудың негізі. Бұл дағдылар оқушыларды ересек жастағы өмірге дайындайды.

- **құндылықтар мен мораль** – этика, құндылықтар мен мораль сезімдерін дамыту біртұтас дамуда шешуші орын алады.

- **мақсат қою және тұрақтылық** – оқушылардың SMART мақсаттарын қоюы олардың жетістіктерге қол жеткізуде және тұрақты дамуға, шешім қабылдауы мен ойлауы, қиындықтарды табандылықпен жеңуі біртұтас даму үшін кәсіби бағдардың нәтижесі де өз әсерін тигізеді.

III. Оқушылардың біртұтас дамуын жүзеге асыру стратегиялары

Тұжырымдама – бұл теориялық білімнің, әдістемелердің және іске асыру стратегияларының жиынтығы. Іске асыру стратегиялары Тұжырымдаманың мақсатына жету үшін шаралар кешенін қамтиды.

Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, біртұтас дамуын кезең-кезеңімен жүзеге асыру керек.

I кезең. **7-8 сыныптарда** топтық жұмысқа назар аударып, біртұтас тұлғаны дамытуға ықпал ету.

II кезең. **9-10 сыныптарда** олардың жеке қажеттіліктері мен мүдделеріне назар аударып, біртұтас тұлғаның дамуына ықпал ету.

III кезең. **11-12 сыныптарда** оқушылардың тәлімгерлігі арқылы білім мен дағдыларды тарататын біртұтас тұлғаның дамуына ықпал ету.

Сонымен қатар, 7-сыныптан бастап білім беру қызметі оқушылардың **NIS қауымдастығы мүшесі** екенін сезінуді қалыптастыруға ықпал етеді:

- Әр оқушының жетістіктері мен күш-жігері үшін мақтаныш сезімін қалыптастыруға көмектесетін оқушыларды марапаттау жүйелері. Оқушылардың интеллектуалды, шығармашылық, спорттық, адамгершілік қызметінің жоғары жетістіктері мен нәтижелері марапаттаулар, «Жыл оқушысы», «Үздік Шаңырақ» бағдарламасымен, сыртқы элективті курстарға, оқу-жаттығу жиындарына, өлкетану және зерттеу экспедицияларына және т. б. қатысуымен ынталандырылады.

Сонымен қатар, Зияткерлік мектептердегі ынталандыру марапаттау жүйесі оң қасиеттерді тану, жеке өсуі мен әр оқушының мектеп қауымдастығында болуын мойындау арқылы жүзеге асырылады.

- **Жасырын ата-аналардың куррикулумы.** Ата-аналар қауымдастығы NIS мектеп қауымдастығына қосыла отырып, оқушылардың, мектептің бастамалары мен жобаларын, сондай-ақ ДБҰҰ-ның оң имиджін қолдай отырып, оқушылардың, өздерінің NIS қауымдастығының бір мүшесі екенін көрсетеді.

- **Alumni NIS түлектер қауымдастығымен** тәлімгерлік, кәсіби бағдар беру, шеберлік сабақтарын өткізу және тұрақты кездесулер өткізу мақсатында оқушылар мен мектеп түлектері арасындағы байланысты қолдау үшін жұмыс жасау, бұл оқушылардың ұрпақтар арасындағы бірлік пен сабақтастық сезімін нығайтуға ықпал етеді.

- Білім беру үдерісін жақсарту және қоғамдастыққа қатысты болу сезімдерін нығайту мақсатында мектеп қоғамдастығының барлық мүшелерінен **жүйелі түрде кері байланыс алу.**

Оқушылардың біртұтас дамуын тиімді іске асыру үшін келесі стратегиялар қолданылады:

1. «NIS-Programme» білім беру бағдарламасын жетілдіру.
2. Пәнаралық және білім беру бағыттарының интеграциясы.
3. Білім беру қызметінің компоненттерінде «Qazaq identity» тұжырымын имплементациялау.
4. Оқушылар үшін міндетті жобаларды енгізу.
5. Біртұтас тұлға болуға қалыптастыратын және құндылықтарға негізделген оқушының түлектер моделіне сәйкестігін анықтайтын мониторинг. Оқушылардың дамуы мен көрсеткіштерін өлшейтін сандық басқару.

Бұл стратегияларды іске асыру оқушылардың жан-жақты дамуына, олардың біртұтас тұлғасын қалыптастыруға, қазақстандық бірегейлікті нығайтуға және сандық ресурстарды пайдалана отырып, саналы дамуына ықпал етеді деп күтілуде.

Тұжырымдаманы сәтті жүзеге асырудың негізгі шарттары – оқушылардың біртұтас дамуының мақсаттары мен философиясын ұстану, сондай-ақ мектеп қоғамдастығының әрбір мүшесінің қатысуы мен қосқан үлесі маңызды.

Осылайша, Зияткерлік мектептер тек білім беретін орын ғана емес, сонымен бірге оқушылардың білімге, өзін-өзі дамытуына және қоғамға қызмет етуге деген ұмтылысын ынталандыратын шабыт алаңына айналады.

Әдебиеттер

1. Антология педагогической мысли Казахстана/ Сост. К.Б. Жарикбаев, С.К.Калиев. - Алматы: Пауан, 1995. – С. 291.
2. Achter, J. A., Lubinski, D., Benbow, C. P., & Eftekhari-Sanjani, H. (1999). Assessing vocational preferences among gifted adolescents adds incremental validity to abilities: A discriminant analysis of educational outcomes over a 10-year interval. *Journal of Educational Psychology*, 91, 777-786.
3. Andrews, G., Halford, G.S., 2002. A cognitive complexity metric applied to cognitive development. *Cognitive Psychology* 45, 153–219.
4. Бермаханов О.Б., Нарымбаев Қ. Д., 2017. Интеллектуалды капитал — Қазақстан дамуының келешегі ретінде. «Молодой учёный». № 20.1 (154.1) . Май 2017 г. – С. 6-
5. Борбасов С.М. «Алаш» партиясы серекелерінің рухани мұрасы қазақ мемлекеттілігі қалыптасуы идеясы контекстінде, 2021. «edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. № 2(26) сәуір-маусым. 78-99 – б. https://doi.org/10.51943/2710_3994_2021_2_78-99
6. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
7. Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. мақалалар және әдеби зерттеу / Құраст. Р.Нұрғалиев. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
8. Bryant, P.E., Trabasso, T., 1971. Transitive inference and memory in young children. *Nature* 232, 456–458.
9. Case, R., Okamoto, Y., Griffin, S., McKeough, A., Bleiker, C., Henderson, B., Stephenson, K.M., 1996. The role of central conceptual structures in the development of children's thought. *Monographs of the Society for Research in Child Development* 61, 1–2. Serial No. 246.
10. Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. Алматы: Издательство «ТОО «DELUXE Printery», 2020 - 143 с.
11. Chaddock-Heyman, L., Hillman, C. H., Cohen, N. J., and Kramer, A. F. (2014). The importance of physical activity and aerobic fitness for cognitive control and memory in children. *Monogr. Soc. Res. Child Dev.* 79, 25–50. doi: 10.1111/mono. 12129
12. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). 2013. CASEL Guide: Effective Social and Emotional Learning Programs. <http://static.squarespace.com/static/513f79f9e4b05ce7b70e9673/t/526a220de4b00a92c90436ba/1382687245993/2013-casel-guide.pdf>
13. Cohen A.P. (1985). “The Symbolic Construction of Community“. London and New York: Routledge, 156 p.
14. Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason and the human brain*. New York: Grosset/Putnam.
15. Damasio, A. R. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. New York: Harcourt Brace.
16. Demetriou, A., Kazi S., 2006. Self-awareness in g (with processing efficiency and reasoning). *Intelligence* 34 (2006) 297 – 317.
17. Demetriou, A., Spanoudis, G., Mouyi, A., 2010. The development of mental processing. In: Overton, W.F., Lerner, R.M. (Eds.), *The Handbook of Life-span Development, Cognition, biology, and methods*, vol. 1. John Wiley & Sons, Hoboken, NJ, pp. 306–345.
18. Demetriou, A., Mouyi, A., 2011. Processing efficiency, representational capacity, and reasoning: modeling their dynamic interactions. In: Barrouillet, P., Gaillard, V. (Eds.), *Cognitive Development and Working Memory: A Dialogue between Neo Piagetian Theories and Cognitive Approaches*. Psychology Press, New York, NY, US, pp. 69–103.

19. Durlak, J.A., Weissberg, R.P., and M. Pachan. 2010. A meta-analysis of after-school programs that seek to promote personal and social skills in children and adolescents. *American Journal of Community Psychology* 45:294-309.
20. Исабаева С. Казахи между Востоком и Западом: на чьи ценности им следует равняться? URL: <https://camonitor.kz/34247-kazahi-mezhdu-vostokom-i-zapadom-na-chi-cennosti-imsleduet-ravnyatsya.html>(дата обращения: 09.04.2022)
21. Fischer, K.W., 1980. A theory of cognitive development: the control and construction of hierarchies of skills. *Psychological Review* 87, 477–531.
22. Fischer, K.W., Bidell, T.R., 2006. Dynamic development of psychological structures in action and thought. In: Lerner, R. (Ed.), Damon, W. (Series Ed.), *Handbook of Child Psychology*, fifth ed. vol. 1. Theoretical Models of Human Development, Wiley, New York.
23. Fitzgerald CT, Messias E, Buysse DJ. Teen sleep and suicidality: results from the Youth Risk Behavior Surveys of 2007 and 2009. *J Clin Sleep Med*. 2011;7:351–356.
24. Gelman, R., Baillargeon, R., 1983. A review of some Piagetian concepts. In: Flavell, J.H., Markman, E. (Eds.), *Cognitive Development, Handbook of Child Development*, vol. 3. John Wiley, New York, pp. 167–230.
25. Goleman, D. (1993) *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York: Bantam Books.
26. Гелашвили О.А., Хисамов Р.Р., Шальнева И.Р. (2018) Физическое развитие детей и подростков. *Современные проблемы науки и образования*. – 2018. – № 3
27. Halsted, J. (2002). *Some of my best friends are books: Guiding gifted readers from pre-school to high school*. (2nd ed.). Scottsdale, AZ: Great Potential Press.
28. Halford, G.S., 1993. *Children's Understanding: The Development of Mental Models*. Erlbaum, New York.
29. Hart, D., Atkins, R., Markey, P., & Youniss, J. (2004). Youth bulges in communities: The effects of age structure on adolescent civic knowledge and civic participation. *Psychological Science*, 15, 591–597.
30. Hart, D., & Atkins, R. (2002). Civic development in urban youth. *Applied Developmental Science*, 6, 227–236.
31. Heckman, J.J. and T. Kautz, 2012. Hard evidence on soft skills. *Labour Economics*, 19, 451-464.
32. Hye-Young P Kim, Edward A Frongillo, Sung-Sook Han, Se-Young Oh, Woo-Kyung Kim, Young-Ai Jang, Hye-Sook Won, Hyun-Sook Lee and Sook-He Kim (2003). Academic performance of Korean children is associated with dietary behaviours and physical status. *Asia Pacific J Clin Nutr* 2003;12 (2): 186-192
33. Kohlberg L. *Essays on Moral Development. Vol. 1. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. San Francisco: Harper & Row, 1981.
34. Kohlberg, L. (1984). *The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages*.
35. Klahr, D., Wallace, J.G., 1976. *Cognitive Development: An Information-Processing View*. Lawrence Erlbaum, Oxford England.
36. Mascolo, M.F., Fischer, K.W. Dynamic development of structures of thinking, feeling and acting, In: Overton, W., Molennar, P. (Eds.), *Handbook of Child Psychology and Developmental Science*. vol. 1. Theory and Method, John Wiley, New York, in press.
37. Matusov, E., Hayes, R., 2000. Sociocultural critique of Piaget and Vygotsky. *New Ideas in Psychology* 18, 215–239.
38. Мамырбекова А.С. Нравственный оптимизм Абая // Мысль. – 2007. – № 8. – 116 с.

39. Модернизация общественного сознания: концептуальные и методологические подходы (2-е издание) (2021) Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру», Нур-Султан. 300 с
40. Michèle Belot, Jonathan James (2009). Healthy School Meals and Educational Outcomes. No. 2009-01, January 2009
41. Moon, S. M. (2003). Personal talent. *High Ability Studies*, 14, 5-21.
42. Nina Øverby and Rune Høigaard (2012). Diet and behavioral problems at school in Norwegian adolescents. *Food & Nutrition Research* 2012. 56: 17231
43. Owens J; Adolescent Sleep Working Group; Committee on Adolescence. Insufficient sleep in adolescents and young adults: an update on causes and consequences. *Pediatrics*. 2014;134:e921–e932.
44. Paruthi S, Brooks LJ, D'Ambrosio C, et al. Consensus statement of the American Academy of Sleep Medicine on the recommended amount of sleep for healthy children: methodology and discussion. *J Clin Sleep Med*. 2016;12:1549–1561.
45. Pascual-Leone, J., 1970. A mathematical model for the transition rule in Piaget's developmental stages. *Acta Psychologica* 32, 301–345.
46. Paulina Correa-Burrows, Raquel Burrows, Estela Blanco, Marcela Reyesa & Sheila Gahagan (2015). Nutritional quality of diet and academic performance in Chilean students. *Bull World Health Organ* 2016;94:185–192
47. Piaget, J. (1977). The moral judgement of the child (T. Bown et al., transl.). London: Penguin (original work published 1932).
48. Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185-211.
49. Сартаева Р.С. Учение Абая «Толық Адам» и современные тенденции в решении проблемы целостного целовека // *Адам әлемі*. – 2021. №3 (88). – С. 76-91.
50. Saxe, G.B., 1991. Culture and Cognitive Development: Studies in Mathematical Understanding. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
51. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society*. London: Harvard University Press.
52. Weissberg, R.P., Kumpfer, K., & Seligman, M. E. P. (Eds.). 2003. Prevention that works for children and youth: An introduction. *American Psychologist*, 58, 425-432.
53. Whiting, B. B., & Edwards, C. P. (1988). *Children of different worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
54. Zins, J.E., Weissberg, R.P., Wang, M. C., and H.J. Walberg. (Eds.). 2004. *Building Academic Success on Social and Emotional Learning: What Does the Research Say?* New York: Teachers College Press.
55. Жумабаев М. Педагогика.- Алматы: Ана тілі, 1992 – С. 69